

TÍN NGƯỠNG THỜ CÚNG CÔ SÁU Ở CÔN ĐẢO, TỈNH BÀ RỊA - VŨNG TÀU: SỰ HÌNH THÀNH VÀ VAI TRÒ TRONG ĐỜI SỐNG CỦA NGƯỜI DÂN

ThS. ĐỖ HOÀI THƯƠNG^(*)
CN. NGUYỄN THỊ THU NHỊ^(**)

Tóm tắt: Võ Thị Sáu (Cô Sáu) - người nữ anh hùng của quê hương Đất Đỏ, đã trở thành một biểu tượng ở Côn Đảo, một sự hy sinh vì hòa bình của dân tộc. Tín ngưỡng thờ Cô Sáu ở Côn Đảo mang tính cộng đồng rất cao và là nét đẹp văn hóa vô cùng độc đáo ở tỉnh Bà Rịa - Vũng Tàu. Bài viết phân tích sự hình thành và vai trò của tín ngưỡng thờ anh hùng Võ Thị Sáu trong đời sống văn hóa của người dân ở Côn Đảo, tỉnh Bà Rịa Vũng - Tàu hiện nay.

Từ khóa: Cô Sáu; Côn Đảo; tín ngưỡng thờ cúng

1. Đặt vấn đề
Huyện Côn Đảo tỉnh Bà Rịa - Vũng Tàu không chỉ nổi tiếng bởi các hoạt động du lịch nghỉ dưỡng, du lịch khám phá và trải nghiệm, mà còn mang tới sự khác biệt khi có hàng loạt những địa danh lịch sử nổi tiếng, gắn liền với thời kỳ đấu tranh giành độc lập dân tộc của biết bao thế hệ cha anh, đó là Di tích lịch sử Nhà tù Côn Đảo, Nghĩa trang Hàng Dương, mộ Cô Sáu linh thiêng. Đặc biệt, xoay quanh sự hy sinh của nữ anh hùng Võ Thị Sáu (Cô Sáu) còn nhiều chi tiết chưa được sáng tỏ. Từ đó, sự linh thiêng của Cô Sáu được phủ lên một lớp vỏ huyền bí của tín ngưỡng dân gian.

Võ Thị Sáu (tên thật là Nguyễn Thị Sáu) hy sinh ngày 23/01/1952, là người tử tù đầu tiên tại Côn Đảo và cũng là nữ tù nhân nhỏ tuổi nhất tại

đây. Khi ra pháp trường, Cô Sáu không hề nao núng hay sợ hãi, mà luôn hát vang bài ca cách mạng. Sau khi mất, cuộc đời, sự nghiệp và chiến công của Võ Thị Sáu tiếp tục được lưu truyền đến các thế hệ sau. Cô Sáu trở thành niềm tự hào của nhân dân địa phương về tinh thần yêu nước, làm vẻ vang cho quê hương, Tổ quốc Việt Nam. Từ những xúc cảm ban đầu đó, theo thời gian, Cô Sáu dần trở thành hình ảnh thiêng liêng trong tâm khảm của người dân. Hằng năm, ngày 23/01 - ngày giỗ Cô Sáu - trở thành ngày lễ lớn của người dân Côn Đảo, được tổ chức trang trọng, tạo nên nét văn hóa đặc sắc của địa phương và ngày càng được đông đảo du khách gần xa biết đến. Đối với người dân Côn Đảo, Cô Sáu không chỉ là nhân vật lịch sử, được nhà nước phong tặng danh hiệu Anh hùng lực lượng vũ trang nhân dân, mà còn được thiêng hóa trong cuộc sống tâm linh của họ, là vị nữ thần bảo trợ cho muôn mặt cuộc sống của bao người nơi đảo xa.

^(*)và ^(**) Học viện Chính trị khu vực II, Học viện Chính trị quốc gia Hồ Chí Minh

2. Tín ngưỡng thờ cúng Cô Sáu ở Côn Đảo, tỉnh Bà Rịa - Vũng Tàu - sự hình thành và đặc điểm

- Sự hình thành và phát triển của tín ngưỡng thờ Cô Sáu ở Côn Đảo

Thứ nhất, tín ngưỡng thờ Cô Sáu ra đời vì người dân Côn Đảo tin vào sự trường tồn của linh hồn

Người Việt Nam tin linh hồn trường tồn, tin các linh hồn khi liả xác vẫn còn tiếp tục lui tới với người sống và hòa mình vào tất cả các hoạt động để phụ giúp hay đối nghịch lại. Linh hồn người chết chịu số phận giống khi còn sống, vẫn có những nhu cầu. Nếu mộ phần của họ được tôn kính và chăm sóc cẩn thận, nếu họ được thờ cúng thường xuyên và đầy đủ thì họ có thiện cảm với người dâng cúng và đáp lại lòng tôn kính ấy bằng cách ban những ân huệ cho người còn sống. Như vậy, mối cảm thông giữa người chết và người sống đã được thành lập thật sự. Song, nếu người chết không được chôn cất, không có mộ phần, họ sẽ trở nên đáng sợ, trở thành những cô hồn hoặc ma quỷ luôn tìm cách làm khổ người còn sống.

Chính niềm tin rằng con người có linh hồn và linh hồn trường tồn sau khi chết, vẫn giao cảm cùng cõi nhân sinh, đã khiến cho người Việt Nam nói chung, người dân Côn Đảo nói riêng thờ cúng tổ tiên, thờ cúng các danh nhân, anh hùng và thờ cúng các vong hồn, trong đó có tín ngưỡng thờ cúng Cô Sáu.

Thứ hai, người dân cả nước nói chung, người dân Côn Đảo nói riêng nhớ ơn công lao hiển hách, tinh thần kiên trung, bất khuất của nữ anh hùng Võ Thị Sáu

Trong phạm vi gia đình, người Việt Nam luôn đề cao đạo hiếu. Theo đạo hiếu, con cháu nhớ công ơn sinh thành dưỡng dục của cha mẹ, ông bà cho nên hết lòng phụng dưỡng khi còn sống. Khi cha mẹ, ông bà khuất núi, con cháu tin rằng hương hồn của họ vẫn hiện diện gần gũi trong cõi vô hình, nên thực hiện việc cúng giỗ để tưởng nhớ. Trong phạm vi làng xã hay rộng hơn là quốc gia - dân tộc, đó là việc thờ cúng các vị anh hùng hy sinh vì nước, vì dân. Đối với người dân Côn

Đảo nói riêng, cả nước nói chung, Cô Sáu là nữ anh hùng, người cộng sản bất khuất, kiên trung. Do đó, Cô Sáu được người dân tin là đặc biệt anh linh và tôn lên làm thần.

Thứ ba, thờ cúng Cô Sáu là biểu tượng cho truyền thống văn hóa dân tộc

Lê Hữu Mục cho rằng: “Việc có đền miếu phụng tự trở thành một điều kiện phải có. Ta không lạ gì khi thấy có nhiều vị thần hiển linh như muốn được hưởng tế tự lâu dài... Thần thánh là kiểu mẫu lý tưởng của nhân dân, họ cần được sự phù trợ của thần, nhưng hơn hết tất cả, họ mong muốn được nên giống như thần thánh, có can đảm chống lại dục vọng của họ để đi lên cao hơn”⁽¹⁾.

Năm 1992, Nghĩa trang Hàng Dương đã được khởi công xây dựng và tôn tạo, với mục đích giáo dục truyền thống cho các thế hệ mai sau. Năm 2002, chính quyền địa phương cùng Ban Quản lý Di tích lịch sử Côn Đảo đã trùng tu ngôi miếu cũ được xây dựng từ năm 1961 thành ngôi nhà tưởng niệm “nữ anh hùng liệt sĩ Võ Thị Sáu”. Năm 2008, Đền thờ Côn Đảo được xây dựng để tưởng niệm, ghi nhớ công lao của các anh hùng liệt sĩ đã hy sinh vì sự nghiệp giải phóng dân tộc, giải phóng đất nước, đồng thời, nhằm giáo dục truyền thống cách mạng cho thế hệ trẻ và phát huy giá trị của Khu di tích lịch sử cách mạng Côn Đảo.

Ngày 17/6/2015, Thủ tướng Chính phủ đã ban hành Quyết định số 870/QĐ-TTg phê duyệt Quy hoạch tổng thể phát triển khu du lịch quốc gia Côn Đảo, tỉnh Bà Rịa - Vũng Tàu đến năm 2030. Nghị quyết Đại hội Đảng bộ huyện Côn Đảo lần thứ IX, nhiệm kỳ 2020 - 2025 cũng đề ra mục tiêu tổng quát, trong đó nhấn mạnh công tác tăng cường xây dựng Đảng và hệ thống chính trị trong sạch, vững mạnh; bảo đảm quốc phòng, an ninh vững chắc; nâng cao chất lượng cuộc sống và niềm tin của nhân dân; tập trung huy động các nguồn lực xây dựng hoàn thiện, đồng bộ kết cấu hạ tầng kinh tế - xã hội; tiếp tục chỉnh trang, thực hiện trật tự, văn minh đô thị; mở rộng, nâng cao chất lượng dịch vụ du lịch để phấn đấu phát triển Côn Đảo đạt những tiêu chí cơ bản

của khu du lịch quốc gia sinh thái, văn hóa - lịch sử - tâm linh.

Những chủ trương, chính sách của Đảng, Nhà nước và chính quyền tỉnh đã thể hiện sự quan tâm đặc biệt đối với Côn Đảo - mảnh đất linh thiêng, nhất là công tác bảo đảm đời sống vật chất và tinh thần, trong đó có nhu cầu tín ngưỡng, tôn giáo. Tín ngưỡng thờ cúng Cô Sáu không dừng lại ở phạm vi huyện Côn Đảo, tỉnh Bà Rịa - Vũng Tàu, mà được quảng bá rộng khắp trong và ngoài nước. Bằng con đường du lịch, du khách thập phương đến với Côn Đảo, trước là để du lịch nghỉ dưỡng, sau là để viếng thăm các khu di tích lịch sử cách mạng, trong đó có hoạt động đi lễ Cô Sáu. Vì vậy, khu mộ của Võ Thị Sáu tại Nghĩa trang Hàng Dương được tôn tạo nhiều lần và trở thành một trong những điểm tham quan nổi tiếng nhất tại Côn Đảo.

- Một số đặc điểm tín ngưỡng thờ Cô Sáu ở Côn Đảo

+ Về thời gian đi lễ Cô Sáu

Thực tế, mỗi người sẽ có một cách đi lễ riêng, nhưng dưới đây là lịch trình được nhiều du khách và người dân địa phương lựa chọn:

Cách thứ nhất, đi lễ vào ban ngày

Đầu tiên, người đi lễ sẽ vào lễ đài tượng niệm. Tại đây, người dân sẽ làm lễ chính. Sau khi làm lễ tại đài tưởng niệm, người dân viếng mộ các chiến sĩ cách mạng nổi tiếng, tiêu biểu như mộ nhà yêu nước Lê Hồng Phong, Nguyễn An Ninh nằm tại khu A, Nghĩa trang Hàng Dương. Du khách đi lễ lần lượt từ khu A, đến khu B, khu C và cuối cùng là khu D.

Khi đi lễ vào buổi sáng, người dân chỉ tiến hành lễ trình tại đền thờ Cô Sáu, lễ chính sẽ diễn ra vào buổi tối. Sau khi đi hết các khu mộ, người dân có thể trở về nghỉ ngơi hoặc khám phá các địa điểm khác ở Côn Đảo, như Miếu bà Phi Yên, Nhà tù Côn Đảo, chùa Núi Một⁽²⁾.

Cách thứ hai, đi lễ vào ban đêm

Trước khi đến mộ Cô Sáu, mọi người cũng sẽ ra lễ tại đài tưởng niệm một lần nữa rồi mới bắt đầu vào lễ Cô Sáu. Thời điểm đi lễ Cô Sáu là vào giờ tý (tức sau 23 giờ đêm). Trong tâm thức của người dân Côn Đảo, Cô Sáu rất linh thiêng,

có nhiều câu chuyện bí ẩn diễn ra xung quanh cuộc đời của người con gái này. Người dân đến viếng mộ Cô Sáu để mong có một năm may mắn, bình an cho gia đình. Theo quan niệm của người dân, đây là thời điểm linh thiêng nhất, cầu xin sẽ được toại nguyện, do cõi dương và cõi âm có thể kết nối với nhau thông qua ý niệm. Mặc dù vào lúc nửa đêm, nhưng trong ngày giỗ, nơi mộ Cô Sáu không lúc nào vắng người và thiếu đi khói hương trầm của người dân.

Mọi người đi lễ khẩn thành tâm, thường xin phù hộ về sức khỏe, tiền tài, sự nghiệp, cầu duyên nên trên thực tế, không có bài khấn viếng mộ Cô Sáu. Tuy nhiên, người dân có thể sử dụng văn khấn mộ Cô Sáu là các bài văn khấn liệt sĩ, cầu khấn những điều mong muốn của bản thân.

+ Đồ lễ cúng Cô Sáu

Đồ lễ cúng Cô Sáu gắn với quan niệm của nhân dân là “trần sao âm vậy”. Theo quan niệm của người dân, khi đi lễ Cô Sáu, không thể thiếu 07 món đồ, đó là: 01 nón lá, 01 sấp giấy tiền vàng bạc tổng hợp, 01 bộ lược gương, 01 sấp thoi vàng, 01 chai nước suối, 01 bó nhang và quan trọng nhất là 01 bó hoa trắng. Ngoài 07 món lễ vật cúng Cô Sáu bắt buộc phải có, người dân cũng như du khách đến viếng có thể chuẩn bị thêm những món đồ độc đáo, như bộ áo dài gấm, đôi hài thêu hoa thật đẹp hay trầm cài tóc,... Theo quan niệm của người dân Côn Đảo, nếu điều người dân xin Cô Sáu được linh nghiệm thì nên quay lại mộ Cô Sáu để trả lễ.

3. Vai trò của tín ngưỡng thờ Cô Sáu trong đời sống cộng đồng cư dân Côn Đảo, tỉnh Bà Rịa - Vũng Tàu

Thứ nhất, cân bằng đời sống tinh thần

Có thể nói, đời sống tâm linh của người dân Côn Đảo được biểu hiện ở niềm tin vĩnh cửu của họ vào “cái thiêng”, “hoàn cảnh thiêng”, “không gian thiêng” và “thời gian thiêng”. Trong hoàn cảnh ấy, không gian - thời gian thiêng sẽ giúp con người cõi bỏ những ưu phiền, tâm hồn họ được giải tỏa và có thể cầu mong những điều may mắn, an lành đến với cuộc sống trong tương lai. Đời sống sinh hoạt của cư dân Côn Đảo phần lớn phụ thuộc vào biển nên đây rầy những mối

hiềm họa, bất trắc khó lường đe dọa đến cuộc sống và tính mạng. Vì vậy, nhu cầu tâm linh và khát vọng hòa hợp với tự nhiên của họ càng cao bởi nhu cầu có cuộc sống tốt đẹp hơn. Đối với người dân Côn Đảo, mỗi khi đến cúng mộ Cô Sáu dường như họ có được những giây phút thiêng liêng, giao cảm, có sức lôi cuốn, hấp dẫn, trở thành nhu cầu và khát vọng cần được đáp ứng. Thông qua những hình thức biểu hiện, tín ngưỡng thờ Cô Sáu trở thành một hiện tượng văn hóa tổng hợp, làm thỏa mãn nhu cầu văn hóa tâm linh và tâm lý vật chất của con người.

Người dân tới viếng Cô Sáu, đặt niềm tin và cầu khẩn những điều tốt lành lên những vị thần hữu danh và vô danh, cầu mong sự bình yên trong tinh thần để bước vào những cạnh tranh mới trong đời thường. Tín ngưỡng thờ các anh hùng dân tộc, trong đó có Cô Sáu, một mặt, đã góp phần không nhỏ vào việc ổn định đời sống tinh thần của người dân Côn Đảo, từ quá khứ đến hiện tại; mặt khác, tín ngưỡng dân gian cũng giữ vai trò và vị trí khá quan trọng, đáp ứng nhu cầu trong đời sống tinh thần của một bộ phận nhân dân.

Thứ hai, vai trò gắn kết cộng đồng

- *Đối với người dân địa phương:* Tính gắn kết cộng đồng được thể hiện ở việc họ cùng chung về niềm tin vào sự linh thiêng của Cô Sáu. Về bản chất, hoạt động này trùng khớp với các hoạt động tín ngưỡng dân gian truyền thống - đều mang vai trò gắn kết các thành viên trong cộng đồng. Tính cộng đồng này được thể hiện ở việc số lượng người đến viếng Cô Sáu ít hay nhiều, cũng như sự lan truyền về tính linh thiêng của Cô Sáu.

Tính gắn kết cộng đồng được thể hiện qua việc phân công nhiệm vụ, tổ chức thực hiện lễ cúng giỗ Cô Sáu. Đối với người dân địa phương, ngày giỗ Cô Sáu là dịp nghỉ lễ, nông nhàn của bà con, phần lớn quy tụ được nhân dân tại địa phương tham gia. Ngoài ra, đây còn là dịp để dân làng nghỉ ngơi, giải trí, giao lưu, cùng nhau gặp gỡ, kết nối tình đoàn kết, thân mật thông qua việc giúp đỡ, chỉ bảo... trong việc luyện tập các tiết mục của tế lễ, đám rước, văn nghệ... Nếu không

có tinh thần gắn kết/đoàn kết giữa các thành viên trong cộng đồng, không có sự động viên hỗ trợ lẫn nhau của các thành viên tham gia, lễ giỗ Cô Sáu khó thành công được như vậy.

- *Đối với khách du lịch:* Lễ tưởng niệm ngày mất của Cô Sáu không chỉ gắn kết các thành viên trong cộng đồng địa phương, mà còn là nơi hội tụ, giao lưu của người dân thập phương. Chính “không gian thiêng”, “thời gian thiêng” và sức mạnh tâm linh của tín ngưỡng thờ các anh hùng dân tộc ở Nghĩa trang Hàng Dương nói chung, thờ Cô Sáu nói riêng đã làm nên sự gắn bó giữa các thành viên trong cộng đồng, tinh thần ái được thể hiện một cách rõ nét. Sau mỗi năm cùng chung tay tổ chức, thực hiện lễ giỗ Cô Sáu, người dân địa phương lại gắn bó hơn trong đời sống, công việc sản xuất... Nói cách khác, tín ngưỡng thờ cúng Cô Sáu là trường hợp điển hình, tiêu biểu cho truyền thống của người Việt về tinh thần đoàn kết, gắn kết cộng đồng. Nó tạo nên sự gắn bó, thắt chặt quan hệ tình làng nghĩa xóm và mở rộng hơn nữa là sự gắn kết con người giữa các vùng miền trên cả nước.

Thứ ba, vai trò giáo dục và bảo tồn, làm giàu bản sắc văn hóa dân tộc

Tín ngưỡng thờ cúng Cô Sáu mang giá trị hướng về cội nguồn dân tộc. Xuất phát từ đạo lý “uống nước nhớ nguồn”, “ăn quả nhớ người trồng cây” đã hình thành nên tín ngưỡng thờ anh hùng dân tộc của người dân Việt Nam. Trong tâm thức của mỗi người dân Việt Nam nói chung, người dân Côn Đảo nói riêng, Võ Thị Sáu là anh hùng dân tộc, là người có công lao to lớn, chiến đấu và hy sinh vì độc lập, tự do và hạnh phúc của người dân Việt Nam.

Võ Thị Sáu - người thiếu nữ anh hùng của quê hương Đất Đỏ (tỉnh Bà Rịa - Vũng Tàu) đã đi vào huyền thoại, trở thành dấu son truyền thống trong cuộc đấu tranh giành độc lập dân tộc của Việt Nam. Công lao của Cô Sáu luôn được ghi nhớ, trở thành sức mạnh tinh thần to lớn trong sự nghiệp bảo vệ và phát triển đất nước. Việc đi lễ Cô Sáu ở Côn Đảo đã giúp cho mỗi người dân Việt Nam hướng về cội nguồn lịch sử bất khuất của dân tộc, với lòng biết ơn vô hạn đối với

những vị anh hùng đã đánh đổi xương máu cho hạnh phúc của các thế hệ mai sau.

Tín ngưỡng thờ cúng Cô Sáu mang ý nghĩa, giá trị giáo dục cao đẹp. Đến viếng Cô Sáu, chúng ta hiểu rõ hơn tình yêu Tổ quốc, sự hy sinh anh dũng và lý tưởng sống cao đẹp của người chiến sĩ cách mạng Võ Thị Sáu. Đây cũng là tấm gương sáng cho các thế hệ Việt Nam phấn đấu, học tập. Ôn lại cuộc đời chiến đấu, sự hy sinh oanh liệt và lý tưởng cao đẹp của Võ Thị Sáu, các thế hệ Việt Nam hôm nay vừa tự hào với những dấu son truyền thống vẻ vang, vừa khẳng định quyết tâm tiếp bước cha anh, bồi đắp và phát huy truyền thống quý báu của dân tộc ta trong thời kỳ mới - thời kỳ công nghiệp hóa, hiện đại hóa, xây dựng và bảo vệ Tổ quốc Việt Nam xã hội chủ nghĩa.

Tín ngưỡng thờ cúng Cô Sáu góp phần bảo tồn và làm giàu bản sắc văn hóa dân tộc. Hằng năm, nghi thức cúng giỗ Cô Sáu, tùy theo quy mô lớn hay nhỏ của người dân Côn Đảo, đã trực tiếp góp phần bảo tồn, làm giàu và phát huy nền văn hoá dân tộc.

Thứ tư, góp phần phát triển kinh tế - xã hội dưới góc độ du lịch văn hóa tâm linh

Tín ngưỡng thờ cúng Cô Sáu góp phần tăng thu nhập cho người dân địa phương: Hiện nay, nhờ vào công tác tuyên truyền, giới thiệu về các khu di tích lịch sử Côn Đảo, trong đó có mộ Cô Sáu được đẩy mạnh trên các phương tiện thông tin đại chúng, thu hút khách du lịch, tạo công ăn việc làm cho người dân địa phương.

Cô Sáu có ý nghĩa đặc biệt quan trọng trong đời sống tâm linh của người dân Việt Nam. Số lượng người dân đến viếng Cô ngày càng đông. Nhu cầu mua sắm lễ cúng và nghi dưỡng tăng cao tạo cho một bộ phận người dân địa phương có công việc như buôn bán, dịch vụ, phục vụ, ... Những công việc này đã tạo ra nguồn thu nhập không nhỏ cho các hộ gia đình và tạo ra nguồn thu ngân sách cho địa phương bằng việc bán, cho thuê kiot, thu thuế kinh doanh.

Tín ngưỡng thờ cúng Cô Sáu góp phần thúc đẩy kinh tế - xã hội huyện Côn Đảo phát triển: Nghĩa trang Hàng Dương nói chung, mộ Cô Sáu nói riêng không chỉ là nơi an nghỉ của người yêu

nước, chiến sĩ cách mạng, là chứng tích tội ác của thực dân, đế quốc, mà còn là trang sử vinh hằng ghi lại những tấm gương trung kiên, bất khuất của các chiến sĩ cách mạng trong nhà tù đế quốc. Ngày nay, Nghĩa trang Hàng Dương là địa chỉ du lịch tâm linh, là bằng chứng hùng hồn về tội ác của đế quốc, thực dân và những thế lực thống trị phản dân, hại nước. Nơi đây, hàng vạn người con ưu tú của dân tộc đã nằm xuống trong cuộc đấu tranh ngoan cường với kẻ thù nơi lao tù, gan góc quả cảm trước đòn roi, xiềng xích, sẵn sàng hy sinh vì độc lập tự do, vì hòa bình thống nhất, vì hạnh phúc đồng bào.

Số lượng khách đến viếng Nghĩa trang Hàng Dương và mộ Cô Sáu tăng qua các năm (năm 2019 tăng 03 lần so với năm 2015), trong đó chủ yếu vẫn là khách nội địa bởi vì đây là hoạt động tín ngưỡng truyền thống của người dân - đi lễ giỗ cô Sáu để cầu may. Theo ước tính, doanh thu năm 2018 là 1.221 tỷ đồng, năm 2019 là 1.555 tỷ đồng⁽³⁾.

Tóm lại, tín ngưỡng thờ cúng Cô Sáu luôn có giá trị quan trọng đối với đời sống văn hóa người dân Côn Đảo. Trong đó, nổi bật lên vai trò: đáp ứng nhu cầu tâm linh, góp phần củng cố, gắn kết cộng đồng, mang tính giáo dục hướng về cội nguồn dân tộc và bảo lưu văn hóa truyền thống và góp phần phát triển kinh tế - xã hội địa phương. Tín ngưỡng thờ cúng Cô Sáu là sự kết tinh từ nhu cầu, mong muốn của cộng đồng nhân dân Việt Nam nói chung, người dân Côn Đảo nói riêng □

⁽¹⁾ Lê Hữu Mục (1961), Phần Dẫn Nhập cho bản dịch cuốn Việt Điện U Linh Tập của Lí Tế Xuyên, Khai Trí, Sài Gòn

⁽²⁾ Công thông tin điện tử Ủy ban nhân dân huyện Côn Đảo: <http://condao.baravia-vungtau.gov.vn/>

⁽³⁾ Công thông tin điện tử Phòng Thông tin khoa học - công nghệ tỉnh Bà Rịa - Vũng Tàu: <http://ttkhen.baravia-vungtau.gov.vn/condao>